

LES COMPETÈNCIES DE LA JUNTA DE MORBERS A MALLORCA SEGONS UNA CARTA REIAL DEL 1622 I ALTRES DOCUMENTS

Anton Pujol Bertran

Doctor en medicina. Pollença (Mallorca septentrional).

Paraules clau: *morbers, quarantena, epidèmies.*

Competences of the *Junta de morbers* in Majorca according to a royal letter of 1622 and other documents.

Summary: *A bundle of seventeenth-century documents from the Historical Archives of the Crown of Aragon was studied. It consisted of a survey carried out by the Real Audiència to solve a conflict of competences between the viceroy of Majorca and the Junta de Morbers. One of the most relevant documents is an affidavit of a letter by Spanish king Felipe IV dated 1622, in which he confirms the authority of the Junta de Morbers regarding everything related to health. All this during a period of turmoil in the history of Spain, especially in Catalonia (war of the Segadors), and worsened by the plague epidemics that devastated Mediterranean countries around the 1650s, which affected also Majorca.*

Key words: *morbers, quarantine, epidemics.*

Introducció

Les malalties infeccioses, com ara la pesta o la verola, i el seu contagi, eren temuts des de temps immemorials per la població en general i per les autoritats, perquè podien causar i de fet causaven terribles epidèmies amb un alt índex de mortalitat. A més del problema estrictament mèdic, les epidèmies causaven una distorsió social i econòmica, més acusada quan la mortalitat afectava homes i dones en edat reproductiva o joves que anaven a incorporar-se al treball. No és d'estranyar, així, que les autoritats desenvolupessin mecanismes per intentar evitar o reduir la incidència de les epidèmies. La primera mesura que calia adoptar era l'aïllament de la població i evitar-ne el contacte amb zones on se sospitava que hi havia contagi. Es crearen així les juntes de morbers dotades de poders per a la «preservación de toda suerte de contagio y el mejor modo de visitar las almonedas».¹

1. *Museo Virtual de la Sanidad en España. Edad Media.*

De manera semblant a com s'havia fet a altres ciutats portuàries (Venècia, Marsella, Gènova, Civitavecchia, etc.), a Mallorca es creà la Junta de Morbers i s'habilitaren uns llocs on fer complir quarantena tant als viatgers com a les mercaderies i es dictaren una sèrie de normes higienicosanitàries amb la intenció d'evitar el contagi. Les primeres *Ordinacions del morbo*, que es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca, són del 1459, però Vicenç Mut manifestà que ja estava constituïda anteriorment, probablement el 1452 (Rodríguez Tejerina, 1981). Rodríguez Tejerina cita que el 17 de maig de 1474 es va publicar un pregó pel qual s'ordenava que totes les embarcacions havien de passar una visita sanitària prèvia a càrrec dels jurats, el metge i els quatre ciutadans custodis del morbo, sota pena de cent lliures. Però no és fins després, entre el 1475 i 1518, que es publiquen els *Capítols del morbo* (Rodríguez Tejerina, 1981), també conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

La Junta de Morbers, que depenia del Gran i General Consell, estava formada per tres morbers, els quals eren elegits anualment per sorteig entre l'estament dels cavallers, ciutadans i mercaders. Comptaven amb un secretari o escrivà, un metge, un cirurgià i guardes armats. La seva principal funció era impedir el desembarcament de persones i mercaderies procedents de llocs sospitosos de patir pesta. Quan arribava una embarcació sospitosa se la posava en quarantena junt amb tota la marineria, passatgers i mercaderia i sota la vigilància dels guardes (Contreras, 1977).

Fins aquí el que tots més o menys coneixem, però realment què passava a la pràctica? Com es desenvolupava la missió dels morbers? Segons les *Ordinacions* i els *Capítols del morbo* la seva activitat estava perfectament regulada, però a través d'una enquesta judicial que s'obrí per part de la Reial Audiència durant la primera meitat del segle XVII, en la qual s'inclou una carta reial del 1622 i un expedient obert l'any 1652 per l'oïdor reial, hem pogut esbrinar una mica millor les seves funcions i les seves actuacions, no exemptes de polèmica i de conflicte amb el virrei. Tots aquests documents es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.²

Anàlisi dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó

És un extens lligall de documents, entre els quals destaca la carta del monarca³ al virrei de Mallorca, datada el 23 de desembre de 1622, en la qual li ordena que compleixi el que acordi la Junta de Morbers, i un extens document que és una enquesta de la Reial Audiència de l'any 1652, en la qual es posen de manifest una sèrie de greuges i d'acusacions mútues entre el virrei i els morbers. Hi consten còpia de tres cartes del virrei adreçades al monarca, datades el 24 de maig, el 6 d'agost i el 22 d'octubre de 1652; i les al·legacions que fan els jurats i morbers de Mallorca en defensa pròpia i en contra del virrei. Les cartes d'aquests últims estan datades el 3, el 7 i el 22 d'octubre de 1652.

Els dos documents —la carta del rei del 1622 i l'expedient de l'Audiència del 1652— es poden emmarcar dintre del mateix context, en el qual es mostra un llarg conflicte

2. Arxiu Històric de la Corona d'Aragó. Lligall Consell d'Aragó, núm. 989.

3. Des del 1621 fins a la seva mort, el 1665, va regnar Felip IV; durant bona part del seu regnat va deixar la política a mans del seu vàlid, el comte duc d'Olivares. Fins al 1621 havia regnat Felip III, així que tota aquesta problemàtica que ens mostren els documents és possible que ja hagués començat amb aquest monarca, o bé precisament que fos el canvi de Govern allò que propicià els abusos tant del virrei de Mallorca com dels morbers.

d'interessos entre el virrei, d'una banda, i els jurats i morbers de Mallorca, d'altra banda, i, com veurem, ens il·lustra sobre com es desenvolupava la labor de la Junta de Morbers i com eren les seves relacions amb la monarquia en una època de crisi com fou l'any 1652, any d'una epidèmia de pesta que assolà pràcticament tota l'illa, a més de patir la guerra amb França i la Guerra dels Segadors.

Carta de 1622

És còpia d'una carta del rei al lloctinent i capità general de Mallorca (anomenat també *virrei* al peu de la carta i a altres documents), de data del 23 de desembre de 1622. Firmada amb el «Yo el Rey» i transcrita pel protonotari Hieronymus Villanueva.

El monarca inicia la carta expressant que els jurats han complert les seves ordres segons carta del 20 de juliol de 1621, això és:

- No deixar entrar roba ni persones vingudes d'Alger, per la pesta que allí hi havia.
- Posar, amb molta cura, guardes a la costa.
- Fer tot el que importa per a la guarda i seguretat del regne i, en particular, amb el rigor amb què es va donar la purga als vint-i-tres captius cristians que van arribar d'Alger.
- Que d'acord amb el rei i «de las personas señaladas para esto que llaman Morbers, y de otras platicas y de experiencia», van cremar la barca i la roba que portaven.

A continuació dóna una sèrie d'explicacions sobre els captius cristians i sobre l'afer ocorregut entre el virrei i els morbers. Així, manifesta que quan es va cremar la roba dels captius cristians, els van vestir per compte de la Universitat i després d'acomplir el temps de la purga van quedar sans i tant ells com els estrangers que hi havia es van embarcar a les galeres de Gènova i a altres vaixells, menys tres que eren *naturales* (probablement mallorquins o espanyols), que van acordar tornar a Alger a alliberar altres captius cristians.

El virrei, en contra de l'opinió dels morbers, els donà llicència per anar a Alger. Quan van tornar anaven acompanyats de deu captius alliberats, per la qual cosa es tornà a presentar la mateixa problemàtica de perill de contagi i s'acordà amb els morbers no donar *plática*⁴ al vaixell ni donar purga als cristians, i van ordenar que partissin de l'illa o se'ls dispararia un tret d'artilleria. Però el virrei, amb l'excusa que el vaixell hi havia anat per assumptes del monarca, va aconseguir que els morbers l'admetessin a *purga*, igual que es va fer la primera vegada, i que no es cremés la barca, ja que bastava barrinar-la, és a dir, fer-li un forat al fons amb una barrina per esfondrar-la, i que estigués al fons de l'aigua uns dies, d'acord amb els patrons i amb els mariners i la resta de passatgers de la barca. Per tal d'acomplir aquesta nova resolució el mateix virrei amb dos dels jurats va fer executar la purga, però llavors els patrons es desdigueren d'allò que havien acordat i van apel·lar a un dels seus capítols,⁵ pels quals fa «centenares de años se gobiernan», el qual disposà que, sempre que arribés un vaixell de terra empestada, quedés en coneixement dels morbers «no guiarle y hacerle tirar con artilleria», és a dir, no donar-li permís per atracar i esfondrar-lo amb artilleria. I van

4. *Dar plática* a un vaixell era fer la inspecció sanitària prèvia a la seva entrada a port (informació facilitada per Miguel Arrufat, capità de fragata de l'Armada espanyola).

5. Sembla que els patrons estaven organitzats en alguna classe de gremi o de pòsit, amb estatuts i certa autoritat de decisió amb el despatx de vaixells.

demanar al virrei que sens més dilació ordenés disparar el vaixell si refusava anar-se'n. També acusen el virrei d'ordenar donar la purga sense cremar la roba ni bastiments.

La carta del monarca continua manifestant que els morbers, per evitar-se perjudicis i deixar clar que no era de la seva responsabilitat l'incompliment de les ordres del mateix monarca, van demanar l'assistència d'un metge que, per escrit, va aconsellar cremar les robes i bastiments. Aquest memorial, podríem dir-ne informe mèdic, va ser donat al matí al virrei, però aquest a la tarda va posar en execució el que ell mateix havia ordenat, en contra del metge dels morbers i de la resta de jurats. El monarca expressa el sentiment general i l'aflicció en què van quedar els morbers per no acomplir les seves propostes tal com «se ha acostumbrado hazer çentenas de años ha [...]», així no poden fer el que «conviene al servicio de Dios, y mío, y al bien comun».

Els patrons també van manifestar que no els donarien entrada als ports de França⁶ per anar a carregar blat, del qual tan necessitat està el regne (de Mallorca), ja que les conseqüències de no fer aquestes diligències són irreparables, perquè a cap port es dona *plática* als vaixells que arriben de Barbaria, i que els que estan a la purga ho han de fer de la manera acordada. Finalment, demanen que, per tal de preservar el regne del contagi, es concedeixi «libre mano a los jurados», perquè són a qui principalment els toca «asi en este Reyno como en los demas de esa corona por costumbre y posesion en que se hallan».

El rei conclou en la seva carta:

[...] ha parecido encargaros, y mandaros (como lo hago) que guardando muy puntualmente lo que se òs ordenò en carta de 20 de Julio pasado, deis lugar ha que hagan las diligencias, que les parecieren convenir para preservar el Reyno de peste, sin ponerles limite en cosa que es tan conveniente qualquier genero de prevencion, y avisareisme de lo que ha pasado en esto, por que quiero entenderlo. Datty en Madrid à XXIII de Desiembre MDCXXII.

Expedient de 1652

Inclou diverses cartes i resums fets per l'oïdor reial. Fer una transcripció completa del llarg expedient s'escapa de la intenció d'aquesta comunicació, però sí que donaré a conèixer els trets fonamentals del conflicte. Per a una major claredat i per evitar repeticions innecessàries tractarem totes les cartes com un mateix document.

Les acusacions que fa el virrei són de dos tipus: les unes són de caire jurisdiccional; les altres de tipus econòmic. El problema principal radica, segons el virrei, en el fet que els morbers, des de fa cinc o sis anys, tal com s'especifica a l'expedient, s'han assignat dietes i salaris, al mateix temps que volen augmentar la seva «autoridad i utilidad».⁷

Com a mostra d'aquest augment d'autoritat van intentar prohibir, pel perill de contagi, la fira d'Inca l'any 1652, el mateix any del qual tracten els documents, i el comerç de les

6. Espanya encara no estava en guerra amb França; aquesta començà el 1635.

7. *Autoridad y utilidad; facultad y comision; mano y facultad*, i alguna altra expressió: no tradueixo aquests termes que són fórmules legals i queda molt clar el seu sentit, ja que si ho intentés traduir hi hauria l'agregant que podria incórrer en un contrasentit legal.

fires a les altres viles. El 1652 l'illa de Mallorca patia una greu epidèmia de pesta que va deixar molt pocs pobles indemnes, entre aquests Pollença. Precisament un dels llocs on més incidència tingué fou Inca. Als llibres de defunció d'aquest poble consta *in margine* que no s'han pogut anotar totes les morts per contagi, sinó que només s'inscriuen les que després aportaren obres pies. S'especifica que des de l'11 d'abril al 10 d'agost de 1652 van morir per aquesta causa 2.359 persones, 12 de les quals eren capellans, xifres no confirmades, però que donen compte de la magnitud del desastre (Pujol, 1992).

Encara que els morbers no tinguessin en compte el virrei per a la prohibició de la fira d'Inca, potser una de les més importants per la situació geoestratègica d'aquesta població, el virrei en confirmà la suspensió, però, com es veu al document, manifestà que no s'havia tingut en compte la seva autoritat.

Els morbers van declarar que ells no necessitaven de la «*facultad y comision*» que el virrei havia donat a la Junta ja que «en materia de Salud y peste tienen los jurados mano y facultad y les toca a ellos principalmente por costumbre immemorial declarada por Su Mgd. en su Real Carta de 22 de deziemb. 1622» i que en virtut d'aquesta ordre tenen «*mano y facultad en lo que mira a la salud del Reyno*» (no hi ha dubte que aquesta carta és l'estudiada en l'apartat anterior, encara que hi ha una discrepància en la data. La carta original del rei està dataada el dia 23, mentre que els jurats esmenten que és del 22. Cal destacar que, a més, remetien una altra carta del 20/VII/1621, que no he pogut localitzar). De fet, manifesten que només acudeixen al virrei quan tenen necessitat d'auxili i ministres per fer complir i executar els seus acords i que la seva autoritat els pervé per decrets i permisos dels lloctinents generals.

El virrei, per la seva part, manifestà que per aquest camí els morbers tindrien poder absolut, cosa que no convé i que no poden actuar en contra dels privilegis del rei. També els acusa d'un excés en les dietes que cobren i altres despeses que presenten tant ells com els seus ministres en les quarantenes que han de guardar les persones i els vaixells i que aquestes despeses dificulten l'assistència de les barques. Els acusa que mai havien cobrat dietes i que ara cobren tres lliures cada morber, és a dir, una lliura més del que cobren els oïdors de l'Audiència. A més, han instituït cobrar tres lliures cada un dels morbers, encara que només n'hi vagi un, a fer la inspecció al vaixell, i que en temps de quarantena són moltes les visites que es fan. En un altre lloc s'afirma que, a més, a vegades posen una guarda major amb una lliura de dieta «y puede ser que esta contribuya en algo a los que la nombran»; és a dir, sembla una acusació de donar comissions. El metge i el cirurgià tampoc se salven de les acusacions del virrei. Els dos professionals, a més de cobrar el salari de la ciutat, cobren cinc lliures de dieta del vaixell quan aquest entra en quarantena i cinc lliures més quan en surt. Com a conseqüència més directa d'aquests abusos econòmics denunciats pel virrei i perjudicials per a la corona, aquest assenyalava que en ocasió del setge de Barcelona⁸ els patrons i merca-

8. Des del 1635 la Corona espanyola estava en guerra amb França (el context s'emmarca dintre de la Guerra dels Trenta Anys). Els *tercios* espanyols van iniciar l'ofensiva pel front del Rosselló, després d'ocupar Catalunya. Tot plegat va causar un gran rebuig dels catalans perquè no havien estat respectats els seus drets, per l'augment de les exigències fiscals i militars i per haver de donar allotjament als soldats castellans. El descontentament s'agreujà amb les primeres derrotes dels *tercios* i provocà una revolta dels pagesos que arribà al moment culminant el dia de Corpus del 1640, conegut com a Dijous de Sang, quan els segadors entraren a Barcelona i assassinaren, entre d'altres, el virrei de Catalunya. S'iniciava així la Guerra dels Segadors (1640-1659), que ocasionà la caiguda de Barcelona (1652) davant les tropes del comte duc Olivares i el fracàs de la lluita d'alliberament de Catalunya. La Generalitat buscà l'aliança amb França en contra de la Corona espanyola. Durant la Guerra, les tropes castellanes, a les

ders no han volgut ocupar-se de l'assistència d'aquella plaça per les elevades despeses dels morbers i de quarantenes.

Més endavant es torna a parlar de la problemàtica del bastiment a Barcelona. El virrei insisteix en la gran conveniència d'enviar vaixells de Mallorca amb llicència de cors contra els socors que introduïa l'enemic a Barcelona, però no es pogué fer per les molèsties de quarantenes i despeses excessives dels morbers. Que quan el patró Guillermo Andrés va demanar llicència per sortir en cors, els jurats s'hi van oposar adduint que per la falta de blat que patia l'illa, els vaixells francesos no arribarien a Mallorca amb el cereal, en assabentar-se que hi havia vaixells en cors contra ells. El virrei contestà que amb més raó s'havien d'armar vaixells en cors, per tal que fessin preses de vaixells carregats de blat, així que donà llicència a Andrés per sortir en cors. Per contra, els jurats i morbers van advertir el patró que no sortís en cors sense la corresponent butlleta de Sanitat sota pena de dues-centes lliures. Posteriorment, el virrei s'assabentà que un dels morbers tenia un conflicte personal amb el patró de l'embarcació i que s'havia negociat un acord pel qual el patró aconseguí la llicència.

El virrei manifestà que a Mallorca tot depenia d'ell i denuncià que els jurats volen «tener mano en la Jurisdicción y gozar de las libertades de otras universades y reynos de la Corona» i per això «abrazan con gusto estos achaques de la Sanidad y estender su jurisdicción [...]». A més, acusà els morbers d'actuar com un tribunal i de despatxar lletres de «parte de Nos». Finalment el virrei fa unes al·legacions generals en favor dels interessos de la monarquia i en contra de l'actuació dels morbers i manifestà que seria convenient reformar els decrets de la morberia per evitar els «abusos introducidos por la codicia».

Els jurats i morbers, per la seva part, també fan les oportunes al·legacions i denuncien l'abús de poder del virrei. En les seves cartes els morbers afirmen que el virrei els vol limitar la seva jurisdicció, que no els va assistir en temps del contagi i que està més preocupat per fer complir els nous decrets, que imposa o que augmenta a favor de la secretaria reial. En la segona carta, a més d'insistir en l'anterior, acusen el virrei d'estar en contra de les ordres de Sa Majestat. Denuncien que va ordenar treure de la presó el batlle d'Inca, empresonat per ordre de la Junta de Morbers perquè va entrar a la ciutat sense llicència. També l'acusen en termes econòmics i manifesten que el virrei procurava donar el despatx als vaixells pels emoluments que aquests donaven a secretaria i que els va apujar els drets en més del cinc per cent. Que aquests drets de secretaria han dificultat el socors a l'exèrcit.

Les acusacions se succeeixen, així acusen el virrei de no haver volgut proporcionar quatre cavalls forçats per anar els jurats i morbers a Inca amb motiu del contagi i, a més, manifesten que ells són els qui han exposat les seves vides i ni han faltat ni han deixat d'assistir-hi en persona i, fins i tot, han entrat als hospitals, mentre que el virrei es tancava al seu castell i després al de Bellver junt amb tots els de la seva casa. També l'acusen d'haver rebutjat tota assistència i que també havia refusat donar el castell per habilitar-lo per als malalts, malgrat que en anteriors ocasions aquest castell havia servit per a presó i per a hospital.

Quant a les mesures estrictament sanitàries, posen de manifest que el virrei donà llicència a molts personatges per entrar i sortir de la ciutat, sense cap control dels morbers, i

ordres de Felip IV, van assetjar Barcelona, mentre que la flota francesa auxiliava la ciutat. Des de Mallorca, que es mantingué lleial a Felip IV, s'intentava enviar queviures a les tropes castellanes i és aquí on sorgeixen les discrepàncies entre els morbers i el virrei pel control dels vaixells, reflectides en la documentació motiu d'aquesta comunicació (successos històrics extrets de Borja de Riquer [1997] i de Jaume Alzina *et al.* [1982]).

no va permetre que es possessin impediments als ministres reials, encara que això ocasionés un problema de salut pública. Respecte a un algtzír al qual el virrei va permetre abandonar la quarantena, els morbers afirmen que va morir de «contagi de repent» el 20 d'octubre.

Conclusions

Podem extreure'n unes de caire general i d'altres medicosanitàries.

a) *Conclusions generals*

Aquest lligall de documents trenca d'alguna manera amb la noció idealitzada que tenim d'unes autoritats preocupades per la salut i de les persones que, en definitiva, havien d'exercir el seu ofici, els morbers. És un conflicte que ve de temps enrere, ja que la carta del rei és del 1622 i sembla que és en contesta a una altra sèrie de problemes ocorreguts amb anterioritat i fa referència a una altra carta reial del 1621. L'expedient de 1652, és a dir, trenta anys més tard, encara suscita el mateix conflicte.

D'una banda, ens mostra una sèrie de problemes que denuncia el virrei i, de l'altra, les denúncies que fan els morbers. No és més que un conflicte d'interessos i de competències, que ens mostra amb tota la seva cruesa les misèries humanes. En aquest cas agreujat pel fet que les dues parts són al cim de la societat i més bon exemple havien de donar. Hem vist com el virrei no facilità les coses als morbers, fins i tot els posà impediments, per exemple, quan no volgué facilitar cavalls forçats als jurats per anar a Inca, o quan alliberà el batlle d'Inca empresonat pels morbers o quan donà permís a moltes persones per entrar o sortir de la ciutat sense la butlleta de salut pertinent. Més greu encara és la seva actitud davant el vaixell que va tornar d'Alger. Es negà a esfondrar-lo i a cremar la roba i altres utensilis.

Per part de la Junta de Morbers, hi ha un evident abús en els seus honoraris. No sols s'adjudiquen unes dietes molt altes, sinó que, a més, obliguen els patrons dels vaixells a pagar-les a tots els membres de la Junta, encara que només vagi un morber a fer la inspecció del vaixell. També queda palesa la seva immoralitat en oposar-se que un vaixell surti en cors, però donen llicència quan arriben a un acord econòmic.

També es veu una reafirmació del seu poder davant el virrei: no permeten que aquest interfereixi en la seva tasca i actuen com un tribunal, amb fórmules pròpies dels jutges, com quan dirigeixen els seus escrits en nom del rei. Desconeixem la resolució de l'expedient, però queda clar per la carta reial de 1622 que el monarca dóna tots els poders a la Junta de Morbers en tot allò referent a la salut.

També hi ha dues coses que criden l'atenció. L'una, quan a la carta del rei de 1622 se cita textualment: «las personas señaladas para esto que llaman morbers», cosa que mostra un cert desconeixement d'aquesta institució. L'altra, que es dóna per fet que els patrons ja actuaven i disposaven d'estatuts «de los que ha centenares de años se gobiernan».

b) *Conclusions medicosanitàries*

A més de les conclusions anteriors de caire general o de funcionament, s'extreuen unes consideracions de tipus mèdic força interessants. A més de la Junta de Morbers, comp-

tava l'opinió dels patrons, com ha quedat palès en un dels documents. Aquests apel·len als seus drets o costums per influir en les determinacions referents als vaixells. En primer lloc, el que crida més l'atenció és que els cordons sanitaris per aïllar les poblacions o la mateixa illa no eren hermètics. Ho hem vist en el cas del metge i de l'alguatir protegits pel virrei i també en el cas del vaixell que parteix de nou cap a Alger en contra del criteri dels morbers. En retornar també incompleix totes les normes sanitàries imposades pels morbers.

Queden clares les tasques dels morbers: inspeccionar vaixells i vetllar per l'acompliment de les normes que ells imposen pel que fa a la sanitat. Entre aquestes normes hem de destacar les quarantenes de vaixells, mariners i passatgers i el *posar en purga* o *donar purga* a mariners i passatgers, que sembla que no és el mateix que posar-los en quarantena. Recordem que donen purga a vint-i-tres cristians alliberats, amb total èxit. La pregunta queda a l'aire: quina purga donaven?

Als vaixells vinguts de Barbaria se'ls cremava o bé se'ls esfondrava amb un tir d'artilleria i sembla que en certs casos se'ls foradava el casc (*donar barrí*) per esfondrar-los. Després d'uns dies d'estar el casc submergit, se'l podia fer surar de bell nou. La roba i altres pertinences eren cremades sempre. Totes aquestes normatives i tècniques emprades ens mostren clarament que els morbers tenien molt clar la noció de contagi i els sistemes de propagació de les epidèmies, encara, per descomptat, que no comprenguessin el mecanisme íntim de la infecció.

Com a corol·lari, el que més crida l'atenció és aquest incompliment de les normes establertes en els cordons sanitaris; no és estrany, així, que aquests no fossin efectius. No podem pensar que el cordó no fos efectiu per si mateix: no ho era perquè, sistemàticament i per interessos no confessables, es trencava.

Fonts

Arxiu Històric de la Corona d'Aragó. Lligall Consell d'Aragó, núm. 989.

Bibliografia

- ALZINA, J. (et al.) (1982), *Història de Mallorca*, vol. II, Mallorca, Moll.
- Museo Virtual de la Sanidad en España. Edad Media*. <<http://www.isciii.es/museo/crono/em/ernst/074.html>>
- PUJOL BERTRAN, A. (1992), *Aspectes sanitaris de Pollença: Segle XVII*, Ajuntament de Pollença. [Anuari]
- RIQUER I PERMANYER B. de (dir.) (1997), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 4: *Crisi institucional i canvi social: Segles XVI i XVII*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- RODRÍGUEZ TEJERINA, J. M. (1981), *Historia de la medicina en Mallorca: Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, Palma de Mallorca, Caja de Ahorros de Baleares «Sa Nostra».